Culturele diversiteit en de verzorgingsstaat

Germ Janmaat

In zijn reactie op het boek van Paul de Beer en Ferry Koster ***Voor elkaar of uit elkaar?*** in ***Waterstof***#28 wijst Ruud Koopmans erop dat de auteurs onvoldoende aandacht hebben geschonken aan één aspect van globalisering, namelijk culturele diversiteit als gevolg van immigratie. Toenemende diversiteit ondermijnt het vertrouwen van burgers in elkaar, hetgeen negatieve gevolgen heeft voor de solidariteit waar de verzorgingsstaat op rust, aldus Koopmans. Juist in landen met een hoog ontwikkelde verzorgingsstaat en met grote sociaal-economische verschillen tussen autochtonen en allochtonen zou dit probleem zich in verergerde mate voordoen. In dergelijke situaties zijn de bijdragen aan en het profijt van sociale voorzieningen onevenredig over beide groepen verdeeld. Volgens Koopmans gaan autochtonen allochtonen er dan gemakkelijk van verdenken ***free rider*** gedrag te vertonen. Dit zou de bereidheid van eerstgenoemden om bij te dragen aan collectieve voorzieningen doen afnemen. Ter ondersteuning van zijn argumentatie wijst Koopmans op een aantal experimentele studies waaruit blijkt dat de bereidheid tot samenwerking daalt naarmate de culturele verschillen tussen proefpersonen toenemen. Ook voert hij een aantal studies aan die zowel op lokaal als op nationaal niveau een negatief verband laten zien tussen diversiteit en vertrouwen, sociaal kapitaal of uitgaven aan de verzorgingsstaat.

Solidariteit in de moderne samenleving

Op het eerste gezicht lijkt de argumentatie van Koopmans zowel theoretisch als empirisch goed onderbouwd. Toch wil ik een aantal kanttekeningen plaatsen die een ander licht werpen op de veronderstelde spanning tussen diversiteit en ruimhartigheid van de verzorgingsstaat. Allereerst is het nog maar de vraag of het negatieve verband tussen diversiteit en vertrouwen onder alle omstandigheden en onder alle groepen van de samenleving opgaat. Vele onderzoeken laten zien dat hoger opgeleiden toleranter zijn ten aanzien van migranten en gemakkelijker over culturele grenzen heenstappen dan lager opgeleiden. Verrassend is dit niet. De eersten zullen over het algemeen meer inzicht hebben in de culturele en sociale achtergrond van migranten dan de laatsten. Men mag veronderstellen dat met inzicht ook het begrip voor en de solidariteit met migranten en de situatie waarin zij

verkeren toenemen en de angst voor het onbekende wordt weggenomen. Hoger opgeleiden hebben m.a.w. het vermogen om vertrouwen en solidariteit over culturele grenzen heen te tillen. Aangezien het opleidingspeil van de bevolking steeds hoger wordt, mag men verwachten dat de solidariteit met de culturele ‘ander’ ook toeneemt

Daarnaast moeten we ons afvragen of het wantrouwen in de etnische ‘ander’ nog zo’n sterke rol speelt in een moderne geindividualiseerde samenleving. Zoals Paul de Beer in eerder werk heeft betoogd, houdt individualisering niet alleen in dat mensen zich minder aantrekken van familie, kerk, of vakbond en meer voor hun eigenbelang gaan. Het betekent ook in dat zij over de grenzen van dit soort instituties heen kijken en zich betrokken gaan voelen bij grotere gehelen en kwesties. Etnische groepen kunnen ook beschouwd worden als dergelijke traditionele verbanden die vatbaar zijn voor erosie. Hoe sterk de ondermijnende invloed van moderniteit is blijkt wel uit de vele conflicten binnen immigrantengezinnen waarbij de spanning tussen individuele keuzevrijheid en het conformeren aan groepsnormen centraal staat. De moderne, geïndividualiseerde mens zou dus net als hoog opgeleiden een ruimere horizon hebben en etnische verschillen negeren.

We moeten trouwens vaststellen dat bovengenoemde processen zich niet gelijk over het land verspreiden. Individualisering is verder voortgeschreden in grote steden dan in provinciesteden en op het platteland. Grote steden zijn ook typisch plaatsen waar hoger opgeleiden zich concentreren (zeker universiteitssteden). Deze ongelijke ruimtelijke spreiding kan verklaren waarom rechts-extremistische partijen niet goed scoren in Amsterdam en Utrecht met hun kleurrijke bevolking. De autochtonen in deze steden zien de vele allochtone stadsgenoten eenvoudigweg niet als een bedreiging. Omgekeerd kunnen mensen op het platteland en in kleinere steden vreselijk bang worden van ‘de tsunami van islamisering’ terwijl er in geen velden of wegen een immigrant te bekennen valt.

Nu kunnen er wel een aantal bezwaren tegen het bovenstaande optimistische verhaal gemaakt worden. Zo is het mogelijk dat het relatieve opleidingsniveau belangrijker is dan het absolute opleidingsniveau voor etnische tolerantie en solidariteit. M.a.w. het maakt niet uit wat je opleidingsniveau is, als je in vergelijking met anderen laag bent opgeleid, ben je eerder geneigd de etnische ander als een bedreiging te zien. Als dit mechanisme inderdaad opgaat heeft het verhogen van het algemene opleidingspeil weinig zin.

Daarnaast kan men zich afvragen of het proces van individualisering wel zo lineair is als vele sociologen lijken aan te nemen. Zijn er in de huidige tijd juist geen sterke aanwijzingen dat deze ontwikkeling tijdelijk of misschien wel voorgoed wordt teruggedraaid? We zien immers een herwaardering van collectieven als gezin en natie en van veiligheid ten koste van individuele rechten, hetgeen politiek tot uiting komt in toenemende steun voor confessionele en conservatieve krachten (CDA, Trots op Nederland en de PVV). De gedachte dat we te maken hebben met een definitieve ommekeer lijkt echter schromelijk overdreven. De bekende politicoloog Ronald Inglehart heeft op grond van uitgebreid opinieonderzoek vastgesteld dat er vanaf de jaren zestig een gestaag proces van cultuurverandering plaatsvindt, weg van materialistische waarden als inkomenszekerheid en veiligheid naar post-materialistische waarden als zelfontplooiing, inspraak en mensenrechten.

Individualisering zou men als component van dit proces kunnen beschouwen. Inglehart onderkent dat economische crises zorgen voor tijdelijke materialistische dipjes in deze algemene ontwikkeling. M.a.w. in tijden van schaarste kruipt iedereen in zijn schulp en worden collectiviteiten weer belangrijker. Zo lang er echter nog oudere generaties met meer materialistische opvattingen afgewisseld worden door nieuwe, meer postmaterialistische ingestelde generaties, zal de ontwikkeling in de richting van het postmaterialisme gewoon doorgaan, aldus Inglehart.

Tenslotte valt te betwijfelen of de grensoverschrijdende solidariteit van de moderne geïndividualiseerde mens even diep gaat als bindingen die meer traditioneel ingestelde mensen voelen met bijvoorbeeld geloofsgenoten. Deze laatste vorm van solidariteit is sterk verplichtend en onvoorwaardelijk van karakter, en dat laat zich moeilijk rijmen met de keuzevrijheid waar de moderne mens zo aan hecht. Bij keuzevrijheid passen veel meer losse, tijdelijke gevoelens van verbondenheid die individuen naar eigen believen kunnen intrekken. Het geefgedrag van de moderne Nederlander kan dit goed illustreren: men leeft even hevig mee met bijvoorbeeld de slachtoffers van de tsunami in Zuidoost-Azië, schrijft een girocheque uit, maar raakt dan verveelt en zapt snel verder. Men kan zich terecht afvragen of een dergelijke solidariteit niet een veel te wankele basis vormt voor de verzorgingsstaat.

De verzorgingsstaat: product van belangenstrijd of solidariteit?

Maar hier moet een belangrijke vraag aan voorafgaan ? en dit brengt mij direct bij mijn tweede kanttekening: zijn solidariteit en draagvlak eigenlijk wel nodig zijn voor het instandhouden van goede sociale voorzieningen? Zowel Koopmans als de Beer en Koster kennen aan solidariteit een cruciale rol toe, maar als we de literatuur over de verzorgingsstaat erop naslaan wordt dit motief nagenoeg niet genoemd. Waar

wel op wordt gewezen is belangenstrijd, de macht van de georganiseerde arbeiderbeweging, de angst voor revolutie onder de midden- en hogere klassen en het welbegrepen eigenbelang van de elite (zoals betoogd door De Swaan in ***Zorg en de Staat***).

De Beer en Koster zien dit probleem en hebben er een genuanceerd hoofdstuk aan gewijd. Zij erkennen dat welbegrepen eigenbelang waarschijnlijk ten grondslag lag aan het ontstaan van de verzorgingsstaat in de eerste helft van de vorige eeuw, maar stellen dat de uitbouw van de verzorgingsstaat na de Tweede Wereldoorlog toch vooral stoelde op solidariteit. Ter ondersteuning van hun visie wijzen ze erop dat de naoorlogse sociale wetten vooral gerechtvaardigd werden met morele argumenten die opriepen tot solidariteit met de minder fortuinlijken. Maar zoals ze zelf toegeven is het nog maar vraag of de verheven motieven in de memories van toelichting een goede afspiegeling zijn van de werkelijke motieven van gezagsdragers. Bovendien stellen ze even later vast dat de werkelijke ontwikkeling van de verzorgingsstaat niet parallel loopt aan het publieke draagvlak voor de verzorgingsstaat. Wat is dan nog het belang van solidariteit, kun je je afvragen. Ze negeren bovendien de vrees die er bij de confessionele partijen (en met name de KVP) moet hebben bestaan voor het overlopen van hun ‘kudde’ naar de rode kerk van de PvdA. Dit motief zal ongetwijfeld hebben meegespeeld in de bereidheid van bijvoorbeeld de KVP om mee te werken aan de uitbouw van de verzorgingsstaat.

De recente ontwikkeling van de verzorgingsstaat levert ook meer ondersteuning voor het belangenstrijdperspectief dan voor de draagvlaktheorie. Deze ontwikkeling laat zich het beste samenvatten als een verschuiving van uitgaven aan bijstand, werkeloosheidsuitkeringen en onderwijs naar uitgaven aan medische zorg, pensioenen en recentelijk ook kinderopvang. Eind vorige eeuw ging al meer dan 80% van de totale uitgaven aan sociale voorzieningen op aan medische zorg en pensioenen. Sindsdien zal dit percentage alleen nog maar zijn gegroeid. Volgens Pierson in ***The New Politics of the Welfare State*** (2001) hangt deze verschuiving nauw samen met de komst van nieuwe belangengroepen ? ouderen en werkende vrouwen ? die nieuwe eisen zijn gaan stellen aan de verzorgingsstaat. Aangezien deze belangengroepen ook trouwe kiezers zijn en zich makkelijk laten mobiliseren (zie de opkomst van de ouderenpartijen in de jaren negentig), bedenken politici zich wel tweemaal voordat ze maatregelen voorstellen die tegen de belangen van deze machtige groepen ingaan. De laatste keer dat een politieke partij dat heeft geprobeerd ? de PvdA met haar voorstel voor de fiscalisering van de AOW ? heeft ze dat moeten bekopen met een grote duikeling in de opiniepeilingen. Kortom, het

stelsel van sociale voorzieningen lijkt veeleer een afspiegeling te zijn van het vermogen van bepaalde belangengroepen om de politiek in gijzeling te houden dan van solidariteit. Wat de rest van de bevolking ervan vindt, doet er in feite niet veel toe.

Tot slot blijkt dat er onvoldoende empirische steun is voor het idee dat er een spanning bestaat tussen diversiteit en uitgaven aan de verzorgingsstaat. Koopmans citeert een studie van Alesina en Glaeser die laat zien dat er op nationaal niveau een negatief verband bestaat tussen raciale diversiteit en sociale uitgaven, gecontroleerd voor BNP. M.a.w. landen met een relatief diverse bevolking geven relatief weinig uit aan sociale voorzieningen ongeacht het welvaartsniveau. Taylor-Gooby heeft deze studie echter aan een nadere inspectie onderworpen en concludeert dat het negatieve verband vooral wordt veroorzaakt door de Verenigde Staten. Als de VS buiten beschouwing worden gelaten, verdwijnt de significante relatie tussen raciale heterogeniteit en sociale uitgaven. Wat wel een belangrijke factor blijkt te zijn is de deelname van linkse partijen aan de regering (of preciezer geformuleerd: het percentage ministersposten in handen van linkse partijen). Hoe groter deze deelname des te ruimhartiger de verzorgingsstaat. Ervan uitgaande dat linkse partijen de verzorgingsstaat met hand en tand verdedigen, lijkt het belangenperspectief hiermee eens te meer te worden bevestigd.

Germ Janmaat is onderzoeker aan de Afdeling Sociologie van de Vrije Universiteit te Amsterdam.

Literatuur:

Alesina, A. and E. L. Glaeser (2004) ***Fighting Poverty in the US and Europe: A World of Difference.*** Oxford: Oxford University Press.
Beer, de P. (2005) ‘De solidariteit onder druk’, in J. Bussemaker en P. Kalma (red.) ***Keuzen in de sociale zekerheid***. Amsterdam: De Burcht/Wiardi Beckman Stichting, 26-37.
Inglehart, R. and C. Welzel (2005) ***Modernization, Cultural Change, and Democracy: the Human Development Sequence***. Cambridge: Cambridge University Press.
Pierson, C (1998) ***Beyond the Welfare State: The New Political Economy of Welfare***. Cambridge: Polity Press.
--- (2001) ‘Post-Industrial Pressures on the Mature Welfare States’, in P. Pierson (red.) ***The New Politics of the Welfare State***. Oxford: Oxford University Press.
Taylor-Gooby, P. (2005) ‘Is the Future American? Or Can Left Politics Preserve

European Welfare States from Erosion through Growing “Racial” Diversity?”, ***Journal of Social Policy***, 24 (4): 661-67.